

SKT. PEDERS KIRKE

Pedersker - Bornholm

Indvendig istandsættelse

Kalkede vægge

Redegørelse

NIELS-HOLGER LARSEN
November 2015

Orientering

Skt. Peders kirkes indre - våbenhus, skib, kor, apsis og tårnrum – står over for en istandsættelse, der hovedsagelig omfatter kalkning af væggene, men der tages andre ting med, som vil være fornuftigt, når kirken lukkes og omdannes til en byggeplads.

Der bliver ikke tale om forandringer.

Kirkens indre har stort set stået uforandret siden 1972, hvor den fik en grundig malerbehandling.

Istandsættelsen ser ud til at starte op i begyndelsen af 1960-erne – ca. 10 år efter Nationalmuseet undersøgte og - Erik Skov - skrev om kirken i Danmarks kirker.

Konservator Aage Sørensen, Nationalmuseet, undersøgte og skrev i 1963 en rapport om inventaret, med anbefalinger til istandsættelsen.

Året 1964 påbegyndte arkitekt Rolf Graae at projekttere et nyt orgel, der opsættes i 1967-68. Graae tegnede kirken i plan, snit og med opstalter af nordvæggen og korvæggen.

I 1972 igangsatte menighedsrådet i samråd med malermester Sv.Aa. Sommer, Snogebæk, en malermæssig istandsættelse af kirkens indre.

Det skete tilsyneladende uden orientering og ansøgning til Stiftsøvrigheden og Det særlige Kirkesyn, der efterfølgende udbeder sig en nøjere beskrivelse af malerarbejdet - derfor er malerarbejdet godt belyst.

Det oplyses at der er anvendt plastmaling til loftet og alle væggene, der fik tre tynde lag plastmaling. Også træloftet nymalet i plastmaling – det var tidligere limfarvet.

Da en kalkning planlægges i 2014, fik murermester Michal Hjorth mistanke om, at der er anvendt plastmaling – som man ikke kan kalke udenpå.

Nationalmuseets Kalkningstjeneste ved Susanne Ørum undersøgte kirken 21. sept. 2014, hvorfra der foreligger en rapport, dat. 31.10 2014, som er udgangspunkt for en kommende afrensning af plastmalingen og efterfølgende kalkning – der nu er planlagt udført primo 2016.

Skt. Peders Kirke – kort fortalt.

En udførlig beskrivelse findes i Danmarks Kirker

(http://danmarkskirker.natmus.dk/uploads/tx_tcchurchsearch/Bornholm_556-572.pdf)

Her, i det følgende, trækkes oplysninger frem, som har betydning for det kommende restaureringsarbejde.

Kirken – apsis, kor og skib, er opført i romansk stil, formentlig i 1200-tallet – helt med Limensgadekalk – en lokal lerholdig kalksten, der er relativ nem at bryde og forarbejde, og som kan brændes til en naturlig cement (<http://bornholmskcement.weebly.com>).

Det – indtil videre – ældst kendte foto af kirkerummet. Foto. ca. 1910, Chr. A. Møller, Bornholms Museum.

Ydervæggene er uden tvivl opmuret som ”kassemure”, dvs. med tilhuggede sten til begge yderflader og mellemrummet opfyldt med brokker. Triumfmuren mellem kor og skib kan have samme opbygning.

Generelt er murfladerne opsat af tilhuggede blokke, lagt i skifter af forskellig tykkelse, og med forskellig bloklængde. Blokkene ligger normalt vandret med den lagdeling, de havde i bruddet, men omkring døre og alter nicher er stenene ofte vendt på højkant i uregelmæssig størrelse og tilhugning, men dog med tilhugning med profiler og buer ved døre og vinduer.

På billedet ovenfor anes skifterne – under pudsen - i billedets højre side.

Triumfvæggen mod skibet og korbuen står i blank mur med fremstående fugning. Det samme gør væggen i våbenhuset med norddøren.

I ydervæggenes udvendige side ses skiftegangen tydeligt.

Opmuringsmørtlen er fremstillet af grus og bornholmsk cement, brændt af brokker af limensgadekalk.

Samme byggemåde og materialer er også anvendt i Skt. Pouls kirke, og limensgadestenen – både som byggesten og brændt til mørtelfremstilling - er i det hele taget i mere eller mindre omfang et udbredt byggemateriale på bornholmske kirker og borge fra middelalderen. Skt. Peders og Skt. Pouls kirke er dog som de eneste helt opført i Limensgadesten.

Nogle årstal:

1839	Nyt loft
1845	Ny prædikestol
1850	Kirkens indre ompudset
1854	Nyt alterbord
1859	Tårnets gavle ommures – først den østre, og kort efter den vestre.
1864	Våbenhus – nuværende i teglsten
1876	Altertavle
1906	Nyt orgel
1963	Aage Sørensens rapport om kirkens istandsættelse
1964	Tegning af det gamle orgel
1966	Tegning af nyt orgel
1969	Nyt orgel
1972	Kirken males
1973	Notat om belysning m.v.
1978	Tegning for ny belysning

Den indvendige puds er fra 1850. Pudsen er sandsynligvis en bornholmsk cement, dvs. en hydraulisk kalk.

Stukken på apsis buen og omkring vinduer på sydsiden og er uden tvivl samtidig, og en foreløbig undersøgelse viser at stukken er udført på en bund af lys rødlig bornholmsk cement. (Kan være fremstillet på cementfabrikken Fortuna i Pedersker ved Rispebjerg - alternativt på en fabrik i Rønne). Selve dekorationerne er udført i en finkornet hvid kalkmørtel, evt. iblandet gips.

Denne stukdekoration er sjældent set – forekommer også i Skt. Knuds kirke. De små dekorative fugle, stjerner m.fl. er udført på fri hånd i en hvid kalkmørtel, idet de fremstår forskelligt. Skarpere detaljer er dækket af mange lag kalk – og plastmaling.

Det er uvist om triumfvæggen har været pudset og kalket, men det er sandsynligt. Den er fuget med portlandcement, som tidligst var i handlen i sidste halvdel af 1870erne.

Det er desuden uvist hvornår bænkerækkeren er opsat – det er sandsynligt, at det er sket i slutningen af 1800-tallet.

Der nævnes et pulpitur, en ”lægter”, på nordsiden, og der synes at være spor efter den på væggen. Den er fjernet i forbindelse med opsætning af de nuværende bænke.

Det kan også være så sent som i 1906, hvor der opsættes nyt orgel, og i den forbindelse måske et nyt – det nuværende – pulpitur.

Der synes ikke at være sket væsentlige ændringer siden, bortset fra tekniske installationer med varme og el, lys ved en krone og lampetter, samt orglet i 1969.

Maling af hele kirken i 1972 er det væsentlige ”skæringspunkt” i nærværende sammenhæng. Kirken fremstår i dag med den maling af inventar og vægge – nøje dokumenteret med malermesterens beskrivelse.

Heri nævnes det, at væggene er strøget med tre lag tynd plastikmaling.

Det er den plastmaling, der nu skal afrenses, fordi den på lang sigt er "usund" for væggene, den er skæmmende med smuds og skjolder, og frem for alt – der kan ikke kalkes oven på plastmalingen.

Med udgangspunkt i Nationalmuseets Kalkningstjenestes rapport sept. 2014 (NM j. nr. 775/2014) er kirkes vægge undersøgt nøjere, og der er gennemført forsøg med aftrækning af plastikmalingen – det lykkedes tilfredsstillende.

Konserveringstekniker Hans Frederiksen, Nordisk Konservering har ved et konsulentbesøg den 5. nov. 2015 bistået med råd om det videre arbejde. Notat fra dette besøg er vedhæftet.

Ud fra disse forundersøgelser har man valgt at aftrække malingen med lim og lærred med en efterfølgende mekanisk afrensning, reparation og kalkning.

I rapporten fra Nationalmuseet anbefales det at limfarve stukdekorationerne, fordi en rensning vurderes at blive bekostelig og vanskelig. En aftrækning af maling på stukken har dog vist sig at være mulig, og det er derfor ønsket at afrense stukken for plastmaling, så stukken kan kalkes fremover – det er der på flere måder god fornuft i. Se særskilt notat om Stukken.

Reparationer og kalkning udføres efter Nationalmuseet retningslinjer. Hvor der er pudset med en bornholmsk (cement naturlig hydraulisk kalk), vil det være rimeligt at reparere med en tilsvarende hydraulisk mørtel af samme karakter og styrke.

I forbindelse med lukning af kirke og etablering af byggepladsen er der udvalgt nogle følgearbejder, som vil være hensigtsmæssige at udføre.

Kirkes vinduer skal ved den udvendige istandsættelse renses, kittes og males. Det vil uden tvivl kræve at rammerne skal lukkes op – de er stort set alle malet til. Idet en del af arbejdet vil skulle foregå indefra vil det være fornuftigt at foretages denne åbning, når der indenfor er afdækning og stillads.

Enkelte gulvbrædder under bænkerne er nedbrudt af råd – de skal i et begrænset omfang udskiftes. Gulvet er ferniseret.

Murstensgulvet har dybe mørke fuger – sandet er støvsuget op. Enkelte sten er knækkede og bør udskiftes. Gulvet kan fuges med en fin sand iblandet en hydraulisk kalk. Gulvet vil få et mere roligt og "sammenhængende" udseende med en fuge, der fremstår i en lys gå tone.

Det forventes at orglet skal gennemgå en rensning efter arbejdets afslutning.

Der vedlægges følgende bilag (pdf-filer):

1. *Nationalmuseets Kalkningstjenestes rapport sept. 2014 (NM j. nr. 775/2014).*
2. *Nordisk Konservering, konsulentbesøg, Hans Frederiksen, den 5. nov. 2015*
3. *Stukdekorationer – restaurering, 12.11.2015*
4. *Beskrivelse til håndværkere. 12.11.2015*

Niels-Holger Larsen 12.11.2015